

HISTORIA ECCLESIAE

Kolumbán Vilmos József

Kolozsvár

Nádudvari Sámuel utolsó évei Marosvásárhelyen

A marosvásárhelyi kollégiumban filozófiát tanító Kövesdi János 1739 augusztusában váratlanul kibúcsúzott.¹ Távozásának háttérében fizetésének elmaradása és kifogásolható személyes életvitele volt, aminek következtében a Főkonzisztórium nyomására bejelentette visszavonulását. A kollégium diákságával sem lehetett felhőtlen a viszonya, hiszen 1745-ben, amikor a főtanács ismét a marosvásárhelyi kollégium tanárának nevezte ki, a diákság vonakodott visszafogadni Kövesdit.²

Nádudvari Sámuel 1740-ben Kövesdi után került Marosvásárhelyre, miután április 26-án a kollégiumi diákság levélben kérte fel a filozófiai és matematikai tárgyak oktatására az akkor nagyenyedi első lelkési tisztséget betöltő Nádudvarit, aki már május 2-án igennel válaszolt a felkérésre, s megköszönte az iránta mutatott bizalmat. Marosvásárhelyre való költöztetésének ügyében Pávai József kollégiumi senior május 6-án értesítette Teleki Sándor főgondnokot, és kérte a főnemest, hogy anyagilag támogassa az újonnan megválasztott tanár költözését, *mivel se szekerünk, se lovunk az apostolok lovánál, pincénkben üres hordónál, granariumunkban üres szuszékoknál egyéb nincsen.*³ Ilyen előzmények után Nádudvari 1740. július 16-án érkezett meg a kollégiumba. Marosvásárhelyen hamar megnyerte a diákok szeretetét és tiszteletét. Már enyedi másod és később első lelkési munkássága gyülekezete megbecsülését alázatosságával és kedves beszédével érdemelte ki. Műveltségét, melynek alapjait Sárospatakon, majd Nagyenyeden vetette meg, az odera-frankfurti és a franekeri egyetemen tökéletesítette.⁴ Utóbbi egyetemre akkor ment, amikor itthonról Köblösi János révén tudomására jutott, hogy hamarosan enyedi másodlelkésznek fogják meghívni. Feltehetően ezért ment Hollandiába, *de nem a mi Akadémiánkot látogatá, hanem valami szél vivé ötet Antverpiába, hova, s onnan vissza jöttében pénzt küldé eleibe a Tanács Enyedről, ő is jöttében egy debretzeni senatornak fél lábára egy kevésé sánta s nem igen formás, de igen tzipra köntösű leányát el mátkásítván be indula Enyed felé.*⁵

¹ Aug. 18-án 7–8 óra között T. professor Kövesdi János uram feljövén a coetus házába, mitől indítatván, nem tudom, és azután parancsolván az oeconomus által a mostan jelenlévő ifjúságnak egyben gyűlése felől, kik minnekutánna egyben gyűltenek az auditoriumban finalis valedictiot adott. Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története.* Marosvásárhely 1889. 178. (A továbbiakban: Koncz)

² Koncz 179.

³ Pávai József levele gróf Teleki Sándorhoz, 1740. május 6. Idézi: Koncz 186.

⁴ Tanulmányait Sárospatakon kezdte, ahol Nagy Mihály fogadta asztalához. Jól alakuló pályakezdése Csécsi János tanár ellen írt gúnyverse miatt megtört, el kellett hagynia a kollégiumot. Innen Nádudvari Péter szászvárosi pap közbenjárásával került a nagyenyedi kollégiumba. *Hermányi Dienes József szépprózái munkái.* Sajtó alá rendezte az előszót és a jegyzeteket írta S. Sárdi Margit. Budapest 1992. 91., 108. (A továbbiakban: Hermányi). Külföldi tanulmányairól lásd: Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken, 1701–1849.* Marosvásárhely 1998. 342.

⁵ Hermányi 93.

Egykorú tudósításokból tudjuk, hogy diákként a költészet, a latin grammatika, a filozófia tanulásában jeleskedett, viszont a teológiai tudományokat elhanyagolta.⁶ Borosnyai Lukács János, enyedi első lelkész önéletrajzában epésen jegyezte meg Nádudvariról: *paposkodtam s bajoskodtam vele 4 egész esztendeig, ugyanis nagy mestere lévén mind a fucata Pietasnak és modestianak, mind annak, hogy ellopja szíveket a hallgatóknak, nagy kedvekre esik hallgatóknak, a mellett rossz theológus lévén és prurientis ingenii.*⁷ Hasonlóan vélekedett Hermányi Dienes József és Bod Péter is. Utóbbi a következőt tartotta érdemesnek lejegyezni az utókor számára: *a theológiát pedig fundamentumosan meg nem tanulta; pappá lévén, kezdett predikálgatni bolmi idegen és ellenkező vallású embereknek postilliókból s néha a reformata vallás igazsága ellen is.*⁸

Feltehetően az odera-frankfurti és franekeri peregrinációja alatt ismerte meg az univerzalista és arminianista teológiát, s hazatérése után Nagyenyeden, mint másodlelkész, a szószékről hirdette azt. A református egyházzal való összeütközése így elkerülhetetlenné vált. Kezdetben csak figyelmeztették, de miután az idegen tanítással nem hagyott fel, 1734-ben Küküllőváron tartott generális zsinaton állásából felfüggesztették. 1735-ben, miután tanítását a szószékről nyilvánosan is megtagadta, állásába visszahelyezték, sőt még abban az évben, Borosnyai Lukács János távozása után, enyedi első lelkésznek nevezték ki, és 1740-ben innen hívták meg Marosvásárhelyre tanárnak.⁹

Tanári működése alatt sem univerzalista, sem arminianista tanokat nem hirdetett, viszont hívéül szegődött a marosvásárhelyi kollégiumban akkor már ismert wolffianus filozófiának és mind a matematikát, mind pedig a filozófiát a marburgi professzor nyomán tanította. Kollégiumi hallgatósa az új filozófiát már ismerte, hiszen öt évvel korábban (1735) a kollégium főgondnoka, Gyalakuti Lázár János Rimaszombati Sámuel beiktatása alkalmával *Az intellektus és az akarat fejlesztése* című beszédével egyértelműen jelét adta wolffianus elkötelezettségének, s ezzel a kollégium a *wolphiána filozófia* otthonává lett. Nádudvari kedélyességével, alázatos magatartásával s kedves beszédével Marosvásárhelyen is hamar megnyerte hallgatóságát. Kovásznai Sándor, a későbbi marosvásárhelyi tanár jegyezte fel Nádudvari wolffianus előadásairól, hogy angyali szózatként hallgatta azokat. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a kollégium könyvtárában eredeti Wolff munka nem volt, csupán Baumeister, az egykori Wolff tanítvány tankönyveiből ismerték az új filozófiát.¹⁰ Igaz, Gyalakuti Lázár Jánosnak, aki egykor Wolff otthonában lakott és saját kezűleg fordította mesterének fontosabb munkáit latinra, gondja volt arra, hogy hazatérése után személyes könyvtárában Wolff munkái megtalálhatóak legyenek. Feltehetően Nádudvari is Gyalakuti Lázár Jánostól kapta meg a híres tanár lefordított könyveit s készített abból a korabeli kollégiumok-

⁶ [...] *igen jó poeta, ritka jó író, kedves magaviseletű, igen kedves beszédű, ereje felet adakozó ember és papnak is ad populom ritka. Soha talám Nagy Enyed úgy nem szerette papját, mint őtet. Ohozzá nem mebetett bé olyan halgatója, hogy borral ne kínálja.* Hermányi 315.

⁷ Buzogány Dezső: Borosnyai Lukács János püspök önéletráisa. In: *Református Szemle* 1986, 41–46; 45.

⁸ Bod Péter: *Smirnai szent Polikárpus*. Nagyenyed 1766. 175., 202. (A továbbiakban: Bod)

⁹ Kibédi R. András egyházmegyei főjegyző jelentése a püspökhöz a zsinati határozat végrehajtásáról Nádudvari Sámuel ügyében, 1735. február 20. FőkonzLvt. 1735/16. Illetve: A nagyenyedi egyházközség jelentése a zsinati határozat végrehajtásáról Nádudvari Sámuel ügyében, 1735. február 21. Kézirat az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Központi Gyűjtőlevéltárában őrzött Református Főkonzisztórium Levéltárában 1735/15. (A továbbiakban: FőkonzLvt.)

¹⁰ Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján*. Bukarest 1970, 67. (A továbbiakban: Kovásznai)

ban nagy népszerűségnek örvendő tankönyvekként szolgáló kéziratos compendiumokat.¹¹

Látszólag tehát Nádudvari marosvásárhelyi tanári működése zavartalan volt, a diákok között nagy megbecsülésnek örvendett, de sajnós a kollégium nem tudta biztosítani fizetését. Sokatmondó Pávai József senior segélykérő levele, amiből kiderül, hogy az iskola még Nádudvari költöztetéséhez szükséges pénzzel sem rendelkezett, s a későbbiekben is visszatérő problémának bizonyult a tanárok fizetésének rendszeres biztosítása.

Nádudvari anyagi gondjai

Nádudvari anyagi gondjai nem Marosvásárhelyen kezdődtek. Szegénységének kezdete és egyben oka is külföldi tanulmányújtára vezethető vissza. 1747-ben, a maga melegségére írt levelében említette, hogy peregrinációja kezdetén az egyik tehető úr (feltehetően Köleséri Sámuel) jelentős támogatást ígért, de a bécsi találkozásukkor csupán egy tallerral járult hozzá a külföldi tanuláshoz.¹² Így, mindössze 12 arannyal a zsebében folytatta útját Frankfurt felé, ahol a beiratkozási illetékek lefizetése után pénz nélkül maradt. Hermányi Dienes József, aki Nádudvariról minden hibája ellenére is nagy tisztelettel beszélt, érdekes adalékkal szolgál annak eladósodásáról. Odera-Frankfurtban Nádudvari az 1727-ben frankfurti tanárnak kinevezett Gyöngyösi Árva Páltól kölcsönzött 100 tallért, de ez az összeg sem volt elég kiadásai fedezésére, ezért kénytelen volt Köleséri Sámueltól további 100 tallért kölcsönöznie abban a reményben, hogy a főkormányiszéki tanácsos elengedi neki a tartozást, mivel Nádudvari korábban Mátyás király könyvtárából származó nagy értékű antik kéziratot (corvinát) ajándékozott neki. Köleséri azonban a várakozással ellentétben szerződést íratott a kölcsönzött összegről.¹³ A pénzből könyveket, ruhát és élelmet vásárolt, valamint ebből fedezte hazatérésének költségeit is.¹⁴

Az adósságot csak hazatérése után, enyedi papságának 10 éve alatt tudta megadni.¹⁵ Hermányi szerint Köleséri felesége az adósság fejében 200 tallért követelt Nádudvaritól, de mivel a lelkész fizetéseképtelen volt, többször is végrehajtóval fenyegette meg a lelkészt, akitől végül kevesebb, mint 100 tallért tudott visszaszerezni. Nádudvari nyomorúságát tovább növelte a Gyöngyösinek való tartozása is, amit szintén ekkor kellett törlesztenie. Enyeden sokszor vásárolt hitelre, sőt a gyülekezet tagjai és a jómódúak

¹¹ Ld. Nádudvari hagyatékában felsorolt kéziratokat. FőkonzLvt. 1749/36. ill. Kovásznai 67–70.

¹² [...] egy néhai méltóságos úri embernek (K. S.) ígéretében esett szörnyű megcsalatozásom. Academia promotiot ígért: Bécsben találtam, egy tallérnál többet nem adott. Vissza nem jöhöttem. Mikor Francfurtba érkeztem, bizony 12 aranyomnál több nem volt. E summából is 18 rhenes forintokat legottan expediálnom kellett a szokás szerint, academia cassajába, rectornak, pedellnek, convictorium gazdájának, s másoknak. Nádudvari Sámuel levele, 1747. május 6. FőkonzLvt. 1747/27.

¹³ Szegénységének fő oka vala, hogy Frankofurtban Gyöngyösi nevű magyar professzor kezességére üdvességét belékötő obligatoriára 100 tallért felvéve, Köleséritől is hasonlóképpen 100 tallért olly reménység alatt, hogy elengedi nékie, minthogy ő is Kölesérit megajándékozta vala Catullusnak, s más trágár poetanak pergamenre írott gyönyörűséges manuscriptumaival, mely a Mátyás király bibliothékájából akadt vala az Apafi könyvei közé, s mikor az Apafi egyet-mássát felharácsolták Szebenben, ott vette vala meg Nádudvari 6 rhéneseken, de a Prinz Lichtenstein követje egy éjszakára ad vala Nádudvarinak 30 rhénés forintot. Köleséri egy aranyat adott vala Nádudvarinak, de ő bizik vala, hogy elengedi nékie a 100 tallért, de nem hogy elengedte volna, sőt két contractust véve [...] Hermányi 352–353.

¹⁴ FőkonzLvt. 1747/27.

¹⁵ Uo.

több alkalommal is segítették. Krónikus pénzhányát azzal próbálta orvosolni, hogy az eklézsia pénzéből fedezte kiadásait. 1740-ben, amikor Marosvásárhelyre ment tanárnak, tekintélyes összeggel, 95 forinttal tartozott az egyházközségnek, amelyet az eklézsia csak az Nádudvari Enyeden hagyott gabonájának és borának eladásával tudott visszaszerezni.¹⁶

Anyagi gondjai Marosvásárhelyen sem oldódtak meg. A frissen alakult kollégium állandó pénzhányával küszködött, tanárait nem tudta rendesen fizetni. Nádudvari tanártársaival együtt folyamatosan kérte a Főkonzisztóriumot, hogy elmaradt fizetései ügyében lépjen közbe. Fizetésének elmaradása miatt 1742–1743-ban kénytelen volt a kollégium tőkéjéből évi hat százalékos kamatra 220 forintot kölcsönözni. 1744-ben, a kollégium tulajdonában lévő értéktárgyak közül fizetésének késése miatt néhányat elzálogosított. Ugyancsak 1744-ben, május 12-én, további 144 forint kölcsönt vett fel a kollégium tőkéjéből, 1746-ban további 177 forintot, míg 1747-ben hatvan forint értékben további értéktárgyakat vetett zálogba.¹⁷ Időközben a Főkonzisztórium is próbálta rendezni a tanárok fizetését, de megoldás nem született. A kurátorokat utasították ugyan a járandóság rendszeres fizetésére, de pénz hiányában erre nem került sor.¹⁸

Nádudvari – feltehetően anyagi gondjai miatt – 1744. május 6-án bejelentette a Főkonzisztóriumnak, hogy lemond tanári kinevezéséről. Távozásának okát az egyházi főtanáccsal csak nagy általánosságban ismertette: *hivatalomnak munkájában sokképpen deficiáltam, de ebben ez vizsgálatom s egyszersmind menségem, hogy e defectus, nem az indulatnak, hanem a csekély tehetségnek, sokszori erőtelenségnek, állapotom változásának, idő mostohaságának és sok rendbéli kedvetlenségemnek véttsége volt.*¹⁹ A Főkonzisztórium az első ülésén napirendre tűzte Nádudvari kérését. A válasz megírását Gyalakuti Lázár Jánosra bízta, valamint egy tekintélyesebb összeg kiutalásáról is döntöttek, hogy így pótolják az elmaradt fizetést és bírják rá a maradásra.²⁰

Nagy valószínűség szerint a felajánlott pénzzel csak ideiglenesen sikerült Nádudvart marasztalni, hiszen 1746-ban a marosvásárhelyi tanárok (Técsi, Nádudvari és Kövesdi) ügye ismét a Főkonzisztórium elé került, ahol utasították a kollégium kurátorait, hogy az elmaradt fizetéseket záros határidőn belül rendezzék.²¹ Ugyanebben az esztendőben Nádudvari ismételen bejelentette távozási szándékát.²² Eltökéltségét Técsinek a Főkonzisztóriumhoz címzett levele is bizonyítja, amelyben a marosvásárhelyi tanár Nádudvari utódjára tett javaslatot. A külföldön tanuló Dési Józsefet tartotta a legalkalmasabbnak a filozófia és a matematika oktatására.²³

1746 őszén Nádudvari illedelmes levélben köszönt el ismételen addigi jótéveitől, s visszautasítva a marasztást, betegségére hivatkozva kitartott lemondási szándéka mel-

¹⁶ Hermányi 353.

¹⁷ Nádudvari által elzálogosított értéktárgyakat és a felvett összegek kimutatását ld. Koncz 187.

¹⁸ Prot. Sess. 1743/41.

¹⁹ Nádudvari Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz, 1744. március 10. FőkonzLvt. 1744/46.

²⁰ Concipiállyon marasztó választ méltóságos báró Lázár János uram, és amellet bizonyos summa is restans fizetésébe, megmaradása facilitatiojára készpénzül offeráltassék. Prot. Sess. 1744/46.

²¹ A Főkonzisztórium ülésjegyzőkönyvei 1745/45. (A továbbiakban: Prot. Sess.)

²² Nádudvari Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz, 1746. szeptember 20. FőkonzLvt. 1746/86.

²³ [...] olyan alkalmas subjectumot nem találtunk, mint tiszteletes Dési József uram, kinek, ha excellentiad és nagyságtok consensusa accedálván, a dolgot arra lehetne vinnünk, hogy még avagy csak esztendeig oda fel mulasson és unice csak a philosophiara készüljön[...] Técsi Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz, 1746. szeptember 17. FőkonzLvt. 1746/80.

lett.²⁴ Novemberben Nádudvari ismét jelezte távozási szándékát. Távozásának okát családi problémákkal, betegségével és *egyéb terhes circumstantiakkal* (amelyeket nem részletezett) indokolta.²⁵ Feltehetően eladósodottsága miatt a marosvásárhelyi kollégium előljárósága ellenlépéseket foganatosított Nádudvarival szemben. Ugyanebben az időszakban (a levélnek csak másolata maradt fenn, amelyben nem jegyezték le a keltezését) Nádudvari a Bethlen Ádámnak címzett levelében személye elleni támadásra hivatkozva ismételten jelezte távozási szándékát, valamint a főnemes segítségét kérte az ellentétek rendezéséhez.²⁶ Ugyanebben a levélben a családi életére vonatkozó adatokat is közölt. Arra kérte Bethlen Ádámot, hogy csendesítse le feleségét, mert azt hallotta, hogy szidalmazza.²⁷ Első felesége halála után Nádudvari egy jobbágyos nemes asszonnyal, Szarkánéval kötött házasságot. Sajnos ez a házasság nem volt sikeres, felesége a birtokon tartózkodott és többet törődött a gazdasággal, mint a férjével.²⁸

Nádudvari 1746. évi felmondási szándékának háttérében továbbra is a fizetésének elmaradása állt. Pókai Szikszai Zsigmond 1746. november 16-án írta Teleki Sándornak, hogy Nádudvari a fizetési gondok miatt azon a napon végleg elbúcsúzott az iskolától.²⁹

1747 elején a kollégiumban tapasztalt általános anyagi gondok miatt (veszélybe került a kollégium tőkéje), amelyek a tanárok, a diákság és a kurátorok között feszültséget eredményeztek, a Főkonzisztórium új kurátorok kinevezéséről döntött. A frissen kinevezett Bethlen Pált és Alsó Istvánt utasították, hogy a húsvéti vakáció után vegyék számba az iskola ingó és ingatlan vagyonát, és készítsenek kimutatást arról, hogy a pénzből kik kölcsönöztek. Ugyanakkor a kurátorok lelkére kötötték, hogy Nádudvarit próbálják maradásra bírni.³⁰ A kurátorok a megbízatásnak megfelelően megvizsgálták a tanintézet ingó és ingatlan vagyonát. Técsi és Kövesdi, mint az iskola képviselője, az ingóságokról 1747. február 28-án részletes tájékoztatást küldött az egyházi főtanácsnak. Ebből derült ki, hogy a klenódiумok túlnyomó többségét Nádudvari a kollégium előljáróságának tudtán kívül elzalogosította, s Técsi számonkérésére csak annyit válaszolt, hogy azok jó helyen vannak. Az iskola okmányait, adósságleveleit Toldalagi László vette kezébe, azért, hogy a tanintézet kintlevőségeit rendezze. A tanári fizetésekre vonatkozóan sokatmondó a jelentés következő részlete: *[...] 5000 forintból álló massából, melyet a méltóságos Supremum Consistorium ezen vásárhelyi nemes collegium számára*

²⁴ Nádudvari Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz lemondási szándékáról, 1746. szeptember 20. FőkonzLvt. 1746/86. ill. Nádudvari Sámuel levele a Főkonzisztórium elnökéhez lemondási szándékáról, 1746. október 5. FőkonzLvt. 1746/86.

²⁵ Nádudvari Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz, 1746. november 5. FőkonzLvt. 1746/86.

²⁶ Minemű szörnyű becstelenséget ejtetek májusban rajtam az én minapi jó collegaim, nyilván nagyon excellentiad előlt [...] Iterato kérem excellentiadat alázatosan, méltóztassék maga auctoritasát interponálni és ezen dolgot bölc tanácsával úgy moderálni, hogy tovább jobban is ne exacerbáltassam. Ne bányanak úgy velem, mint valami idegennel, vagy bitanggal, kinek se atya, se anya, se nemessége nincsen. Nádudvari Sámuel levele. FőkonzLvt. 1746/86. (A levél kivonatát Koncz József közölte. Koncz 188–189.)

²⁷ Megköszönném alázatosan, excellentiad méltóztatnék az én feleségemet is csendesíteni, hallom, hogy békételenkedik és engemet becstelenséggel illet. FőkonzLvt. 1746/86.

²⁸ Meghalván mellőle debreceni sántácska felesége, Szarkáné nevű jobbágyos nemes asszonyt veve feleségül, de az mindinkább a maga jószágában gazdasszonykodék vala, és csak hébe-hóba egy-két hálásra mene vala professor uramhoz, ő azért adá magát a szolgálójához, s a meg is férgesedék tőlle [...]. Hermányi 315–316. ld. még Kovásznai 69.

²⁹ Amint hallottam, ottan nehezen élnek juxta characteres suos. Tétsi uram is írt Gernyeszegre, hogyha búza dolgában nem segíthetik, nehezen subsistálhat az bőv időben is. Koncz 188.

³⁰ Prot. Sess. 1747/20. ill. 1747/27.

rendelt és szakasztott ki, hogy ez a summa a professorok ottan-ottan agonizáló fizetésének állandó fundussa legyen [...].³¹

Técsi március 1-én újabb levelet írt a Főkonzisztóriumnak. Ebben, a korábbi levelektől eltérően sokkal szókimondóbban, Nádudvarival szembeni elégedetlenséggel és némi iróniával tudósította a főtanácsot a filozófiatanár dolgairól. Meglátása szerint Nádudvari még mindig nem döntött sem a távozás, sem a maradás mellett, de hozzátette, hogy amennyiben a főtanács a tanárt maradásra bírja, az minden bizonnyal eleget tesz a felsőbbség akarátának. Jelentésébe belefoglalta, hogy Nádudvari a tartozásának rendezéséről Toldalagi László nyomatékos felkérésére sem volt hajlandó tárgyalni, a konkrét válasz helyett a következőt írta Toldalaginak: *A collegiumnak nálam lévő adóssága iránt való discursus bagyassék akkorra, mikor elmenetelem, vagy itt maradásom iránt a méltóságos Supremum Consistorium utolsó dispositioját és parancsolatját vészem*.³² Técsi ezen tények ismeretében szkeptikusan jegyezte meg, hogy Nádudvari hatalmas adósságának törlesztésére (716 forint) szinte semmilyen megoldást nem lát. Mindemelllett az egyetlen járható utat Nádudvari további tanári alkalmazásában látta, de elővigyázatosságból javasolta, hogy a nagyobb értéket képviselő szőlőjét és kocsiját foglalják le, és annak árából vásárolják vissza az iskola klenódiumait. Levele nyomán a Főkonzisztórium utasította a két frissen kinevezett kurátort, hogy a tanárokkal együtt (Técsi és Kövesdi) pontos kimutatást készítsenek az iskola javairól, Nádudvarit pedig próbálják rábeszélni a maradásra.³³

Nádudvari nagy összegű tartozása a számvétel során tehát mind a kollégium elöljárósága, mind pedig a diákság előtt nyilvánvalóvá vált. A diákság ez ügyben külön levelet írt a Főkonzisztóriumhoz, amelyben Técsi indítványához hasonlóan javaslatot tettek a filozófia professzor tartozásának rendezésére. Megoldást ők is Nádudvari további alkalmazásában látták, hogy az eladósodott professzor a tartozását tanári munkájával törlessze. Indítványukban kifejtették, számukra ez lenne a legjobb megoldás, majd hozzátették, hogy hiszen az új tanár megválasztása hosszú időt igényelne, s ez a nevelés kárára menne.³⁴

A Főkonzisztórium a kivizsgálás eredményeként Nádudvarit Szebenbe rendelte, de a tanár a rossz időjárásra és pénztelenségére hivatkozva nem jelent meg a főtanács előtt, viszont levélben válaszolt (március 6.) a felszólításra. Elismerte, hogy az iskola klenódiumait *nagy és inevitabilis szükségében* elzalogosította, mivel ez volt az egyetlen lehetősége a napi kiadásainak fedezésére: *szeméremmel meg kell vallanom excellentiatok s nagyságtok tekintete előtt, hogy azokat egyszer s mászor én oppignoráltam nagy és inevitabilis szükségemben. Élnem kellett magannak, élni s rubázkodni cselédemnek. Vagy akartam, vagy nem, költenem kellett, mint bázrtató embernek véghetetlen sok dolgokra*.³⁵ Ugyanebből a levélből fény derül arra is, hogy Nádudvarinak Marosvásárhelyen ellenségei is voltak. Mint írja, a gyűlölöi pénztelenségének okát a tékozlásába látták. Maga mentéségre azt hozta fel, hogy akadémia korában az ígéretek ellenére nem kapta meg a tanuláshoz szükséges pénzt, és ami kevés összeggel rendelkezett (12 arany), a beiratkozási díjakra fizette.

³¹ Técsi Sámuel és Kövesdi János jelentése a marosvásárhelyi kollégium ingóságairól, 1747. február 28. FőkonzLvt. 1747/27.

³² Técsi Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz, 1747. március 1. FőkonzLvt. 1747/27.

³³ FőkonzLvt. 1747/27. ill. Prot. Sess. 1747/27.

³⁴ A marosvásárhelyi diákság levele a Főkonzisztóriumhoz, 1747. március 7. FőkonzLvt. 1747/27.

³⁵ Nádudvari Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz, adósságairól, 1747. március 6. FőkonzLvt. 1747/27.

Kölcsönt kellett felvennie, amit csak a tíz évig tartó enyedi szolgálata alatt tudott visszafizetni.³⁶ A marosvásárhelyi adósságának törlesztésére nézve, megkérte a Főkonzisztóriumot, hogy az iskola elzálogosított klenódiumait (Gyulakután Uzoni Pálnál, aki átadta Korda Györgynek, Panitban Várad Istvánnál, és Marosvásárhelyen), amelyek értéke mintegy 270 forintnyi összegre rúg, juttassák vissza a kollégiumnak.³⁷

Így a Főkonzisztórium számára nem maradt más megoldás az iskola pénzének visszaszerzésére, mint Técsi és az ifjúság javaslatának a megfontolása és elfogadása. Nádudvari ismét tanári kinevezést kapott, de feladatának továbbra sem tett eleget.³⁸

Técsi 1747. májusában jelentette a Főkonzisztóriumnak, hogy Nádudvari nagy adósságot hagyva maga után első házasságából való fiával és két lányával³⁹ anélkül, hogy távozási szándékát bejelentette volna, végleg elhagyta Marosvásárhelyt. Indulása előtt az iskola elöljárósága két diákot küldött Nádudvarihoz, azzal a kérdéssel: mikor szándékszik újra tanítani, hiszen visszafogadása óta már eltelt egy év. A tanár háromnapos haladékot kért, hogy az alatt Szebenben a Főkonzisztórium tagjaival tárgyalhasson. Áldozócsüörtök előtti napon, május 6-án rövid levélben tudatta Técsivel, hogy Kolozsvárra fog utazni, és miután gyermekeit Debrecenbe küldte (felesége debreceni volt), utána vagy Szebenbe, a Főkonzisztóriumhoz fog utazni, vagy visszatér Marosvásárhelyre.

Vasárnap reggel Técsit két diák kereste fel, akik Nádudvari távozása okáról kérdeztek. Técsi a kétkedő diákoknak megmutatta kollégája levelét, de hozzátette: nem hiszi, hogy Nádudvari hosszabb ideig maradna Marosvásárhelyen. A diákok közlése viszont megdöbbenetett. Szerintük Nádudvari ezúttal végleg elhagyja a kollégiumot, hiszen a városban azt beszélik, hogy Nádudvari szolgálója teherbe esett. A híresztelést igazolandó Técsi kikérdezte a nő két testvérét is, akik megerősítették a diákok elmondását. Ezután a kialakult helyzetről értesítette az iskola gondnokát, szentiványi Alsó Istvánt és kérte, sürgősen menjen be Marosvásárhelyre. A kurátor viszont csak hétfőn tudott bemenni a kollégiumba, de ekkor már Nádudvari elhagyta a várost. Időközben Técsi megpróbálta lefoglaltatni Nádudvari házában található ingóságokat, de kiderült, hogy az értékesebb tárgyakat magával vitte és csak azokat hagyta hátra, ami értéktelen volt, vagy amire nem volt szüksége. Alsó István megérkezése után két diákot küldtek Nádudvariék nyomába. Oláhszentgyörgyön érték utol őket, s a megbízás alapján lefoglalták Nádudvari értéktárgyait, aki zokogva kérte, hogy gyermekei dolgait ne vegyék el. A két lefoglalt ládát a helyi bírónál helyezték letétbe, hogy majd onnan hivatalos úton átszállítják Marosvásárhelyre. Nádudvariék pedig Szamosújvár érintésével Debrecen felé továbbutaztak. A ládáknak, mint kiderült, értékes tárgy nem volt. Técsi azt gyanította, hogy Nádudvari vagy elutazása előtt, vagy útközben értékesebb tárgyait elrejtette.⁴⁰

Júniusban Bethlen Pál jelentette, hogy a Nádudvari adósságáról való beszámolóval kapcsolatosan újabb gondok is felmerültek, mert néhányan tagadják, hogy az iskola

³⁶ Nádudvari diákkori adósságairól ld. Hermányi 352–353.

³⁷ Ha mernék bátorkodni, földre borulva egy dolgot kérnék excellentiatok s nagyságtoktól [...] kérni, hogy a szegény kollégiumhoz való jó indulatból és az én boldogtalan s nyomorult állapotomon lehető könyörületességből restituálják a nálom lévő clenodiumokat. Nádudvari Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz, 1747. március 6. FőkonzLvt. 1747/27.

³⁸ Prot. Sess. 1747/80.

³⁹ Kovásznai 69.

⁴⁰ Técsi Sámuel levele a Főkonzisztóriumhoz Nádudvari Sámuel távozásáról, 1747. május 16. FőkonzLvt. 1747/80.

klenódiumai náluk lenne. Más megoldás nem lévén, a Főkonzisztórium utasította a két kurátort, hogy a kollégium ingóságait foglalják le, Kövesdit pedig ideiglenesen kinevezték Nádudvari helyére.⁴¹

Mivel az ügyben számottevő előrehaladás nem történt, 1748 tavaszán a Főkonzisztórium tájékoztatást kért Nádudvari adósságáról.⁴² Bethlen Pál jelentette, hogy a tanár *haszontalan egyet-másainak* hozzávetőleges becslését elvégezték és ugyanakkor tájékoztatást kért arra nézve is, hogy mi történjék azokkal.

1749-ben a marosvásárhelyi kollégium pénzügyi helyzetét bemutató jelentésbe Bethlen Nádudvari adóságának dolgát is belefoglalta. Tájékoztatta a főtanácsot, hogy a előírás értelmében az értékbecslésre helyi magistratustól két *senator* kinevezését kérte, akik eleget tettek a felkérésnek.⁴³ Kiderült, Nádudvari lefoglalt ládáiban csak értéktelen ingóságok voltak, amelyeknek a kollégium nem tudja hasznát venni, ezért azok darabonkénti értékesítését javasolta.⁴⁴ 1749 márciusában a Főkonzisztórium, tekintettel arra, hogy az egykori tanár nemcsak a kollégiumnak, hanem néhány városi polgárnak is tartozott, erre nem adott engedélyt, hanem utasította az iskola előljáróságát, hogy a további rendelkezésig az egykori tanár ingóságait zárolják és viseljenek gondot azokról.⁴⁵

Nádudvari további sorsáról nagyon keveset tudunk. Bánffi Zsigmond Teleki Sándornak írt levelében írja, hogy a híresztelések szerint Nádudvari Nagyváradon lakik és katolikus vallásra tért át.⁴⁶ Bod Péternek is megerősíti az egykori tanár katolizálását, valamint tudni véli azt is, hogy Magyarországra költözött. Feleségét és családját is elhagyta, és egy *lenge* nővel élt, öregkorára Hollandiába utazott, ismét reformátussá lett és tanításból élt.⁴⁷

Hermányi Dienes József szerint Nádudvari Marosvásárhelyről Nagyváradra ment, katolizált, majd Károli Ferenc udvarában mint mérnök és matematikus dolgozott. Károli udvarát elhagyva gyalog Rómába zarándokolt, ahol a jezsuiták kinevezték matematikai meggyőződése miatt. Később Kolozsváron azt híresztelték, hogy belőle lesz az új katolikus püspök, amire Hermányi azt felelte gúnyosan: akkor Szarkáné lesz a püspökné.⁴⁸

*

Az alábbiakban közreadjuk Técsi Sámuel levelét, amelyben Nádudvari Sámuel eltávozásának körülményeit jelentette a Főkonzisztóriumnak.

⁴¹ Méltóságos Bethlen Pál uram pedig referálván, hogy a collegium clenodiuminak abalineált állapottya változott attól a demonstratiótól, melyet tett volt Nádudvari uram irántok, tagadván némellyek, hogy nállok maradtak volna. Prot. Sess. 1747/80.

⁴² Prot. Sess. 1748/19.

⁴³ Koncz 189.

⁴⁴ Bethlen Pál jelentése a kollégium pénzügyeiről, 1749. február 12. FőkonzLvt. 1749/36. Nádudvari Sámuel hagyatékát ld. FőkonzLvt. 1749/36.

⁴⁵ Prot. Sess. 1749/36.

⁴⁶ Koncz 188.

⁴⁷ Bod 175., 202.

⁴⁸ Hermányi 316.

Técsi Sámuel jelentése Nádudvari Sámuel távozásáról⁴⁹

Méltóságos gróf és praesidens Úr
Gratiosus nagy jó uram, fautorom és patronusom!

A haboktól elhagyatott és szélvésznek közzé elegyedett hajó mind addig hánykódik, vetődik a vizek hátán, míg egyszer osztán, ha későre is, elromlik, és nagy zúdulással a tengerbe bésüllyed. Tiszteletes Nádudvari uram dolgainak is már vége van, de azoknak a végén gyász és keserűség és nagy romlás vagy, mert őkegyelme Vásárhelyről már finaliter elment, de titkon, lopva (noha nappal) oly színek, praetextusok, lárvák és fucusok alatt, mellyek miatt nem lehetett még csak gondolkodnunk is arról, micsoda elméje, szándéka és igyekezete legyen, hanem indulása előtt két-három órával jöttek világosságra némely dolgok, mellyek alkalmatosságot szolgáltatának arra, hogy az őkegyelme dolgaiba belé tekintenénk és kitanulnók azt, hogy nem oly szándékkal vagy, amint mondja, hirdeti és praetexálja, hanem minden bizonyjal ez utolsó elmene-tele lészen Vásárhelyről, amely által mind a collegium, mind más rendbéli creditorok szörnyen megkárosodnak, sőt még az egész reformata statusra is nem kicsiny mocsok háramol, amint azokból, mellyeket alább meg fogok írni, bőven megtetszik. Igen sajnálom, hogy excellentiadat méltóságos gróf és praesidens úr hosszas írással kellett terhelnem, de hogy excellentiad in nexu érthesse meg minden részben ezeket a kedvetlen dolgokat, mindeneget egymás után úgy írok le, amint folytanak. Minekutánna a méltóságos Supremum Consistorium által determináltatott, hogy őkegyelme a collegium adósságát szolgálat és tanítás által fizesse le mindnyájan úgy gondoltunk, hogy a maga leckéjít megindítja már nem sokára, melyre nézve húsvét után csakhamar, minekutánna a rend szerént való diligentia már béállott volt, leküldöttünk őkegyelméhez két becsületes primarius deákot, hogy megtudjuk már mi szándéka légyen és mikor fog a tanításhoz, mert a juvenusnak eddig is nagy kárára és hátramaradására volt, hogy őkegyelme a maga functioját megszakasztotta és esztendőől fogva nem tanított. Ezen legatusoknak azt felelte, hogy harmadnapra választ ad, adott is írás által azt resolválván a primarietasnak, hogy addig a tanításhoz nem kezdhet, míg Szebenbe bé nem mégyen és a méltóságos Supremum Consistoriummal a maga dolgai iránt nem beszél és nem disponáltak, de valamit abba a levélbe írt a jurata fedésnek, amint csak lárva és fucus volt, mert amint a dolgok kimenetele bizonyítja nem a volt nékie szándéka és igyekezete, hogy Szebenbe menjen, hanem arra menjen amerre ment és ekképpen a maga titkos végét elérje. A levelet nagyobb bizonyiságnak okáért elküldöttem excellentiadnak, méltóságos gróf és praesidens úr párban, amelyből egészen kitetszik, hogy valamit írt a juratusoknak a csak színes festék és mindnyájunk szemének behálózására rendeltetett már. Azért ez a Szebenbe való menetel csak haladott napról-napra és nem csak haladott, hanem simpliciter el is múlt.

Ezek így lévén áldozó csütörtök előtt való szombatn ~ 6 Maji estve felé hozzám egy cédulát küld, melyben írja, hogy másnap, vasárnap Kolozsvár felé indul, oda akarván gyermekeit hozzájuk tartozó portékácskákka együtt vinni áldozó csütörtökre, hogy onnan osztán küldhesse ki Debrecenben Pósalakiné asszonyomhoz, ki is kocsit

⁴⁹ FőkonzLvt. 1747/80.

és szekeret küld utánna ugyanoda Kolozsvárra áldozó csütörtökre a cumpto szerént, azért a gyermekeket ezeken a szekereken elküldi Debrecenben, maga pedig Kolozsvárról mindjárt visszajő. De, mindez csalás, fortély, fucus és festék volt, mellyel a maga dolgait bémázolni kívánta, és hogy annál vastagabban essék ez a máz még post scriptumban ezt írja: Ha jobbnak ítélem, onnan mégyek Szebenbe, hanem visszajövén mindjárt indulok. De mind eddig is, dolgaiban és titkos szándékában semmit se tudtam simpliciter. Másnap azért, vasárnap reggel, mikor már egy levelet elkészítettem volna Kolozsvárra, és azon volnék, hogy által küldjem tiszteletes Nádudvari uramhoz, ezt igen jó alkalmatosságnak látván, minthogy három-négy napok alatt visszafordulását reménytettem arra mint írta és praetexálta, érkezik hozzám két primarius deák, kik azt kérdik tőlem: mi okát gondolom és tudom tiszteletes Nádudvari uram Kolozsvárra való menetelésének? Mutatom a szombati céduláját és elolvasom előttek. Azután azt kérdik: Hát mit ítélek őkegyelme felől? Én (mondok) egyebet nem, hanem amit írásában látok, másként miolta a minapi válaszát láttam, mellyet kegyelmetekhez küldött, nem tudom micsoda instinctus benne, de csak úgy gondolom, hogy az az ember Vásárhelyen meg nem marad, akármit determináltak a méltóságos consistorialis urak Szebenben. Mondják ezután a primariusok, hogy ez végső és utolsó elmenetele őkegyelmének Vásárhelyről, én erre azt felelém: Hogy volna, holott már a consistoriumban determináltott, hogy őkegyelme szolgálatjával fizesse le azt a collegium adósságát. Mondják erre, hogy minden bizonynal úgy vagyon és ne is kételkedjem iránta, mert végképpen költözik, okát is utoljára megmondván: mert a szolgálója gravida és amint a circumstantiak mutatják és némelleyek titkon beszélik (mert még eddig annyiban titokban volt ez a dolog, hogy igen kevés ember tudta Vásárhelyt, tudták mások, némelleyek, de nem merték időnap előtt beszélni és híresztelni) őkegyelmétől gravida. Amelleyekre én elbámulván pro confusione et stupore alig tudtam osztán discourálni is vélek, de ugyan csak amennyire a confusio és meghatódás engedte mindkét résztől, beszélgetünk és confultálódtunk [] mi tevők légyünk. Mert hirtelen nem lehetett motust és lármát csinálni ebben a nagy momentum magában, hanem csak csendesesen és tapogatózva kellett bánni e dologgal, míg én ebben a relatioban előforduló dolgok iránt, mind inkább-inkább megkezdtem bizonyosodni, másfelől pedig márt akkor alig volt időnk arra, hogy bonis modit et mediit valamit mozdítsunk, mert vasárnap még ebéd előtt idején meg akartak indulni és kivált kilenc órától fogva minden órán ment és indult, noha sok akadályai miatt ugyancsak el nem mehetett hétfő reggelig, a bagasias szekeret pedig elindította vasárnap estve felé. Mikor azért a szolgálónak itt, a várososon lakó két asszony atyafiját (kik közzül egyiket én is házamhoz hívtam ebbe a materiában és censuráztam) két ízben is examenre vonattam volna és constanter mondanák, hogy gravida a szolgáló, még pedig a gazdájától (noha ezt a leány, mind eddig is ki nem vallotta, sőt azt mondta, hogyha hóhér kézre kél is, vagy megölik is, nem mondja meg kitől való) én mindjárt kiküldöttem Szentiványra tekintetes neo curator Alsó István uramhoz, hogy indilate jöjjön bé és cselekedjünk valamit, mert itt igen rosszul vagynak a dolgok, és ha belé nem tekintünk, más creditorok is ugyan, de kivált a collegium szörnyű és elfelejtethetlen nagy kárt vall. A legatus későcskén indulhatván meg vasárnap, aznap tekintetes Alsó István úr bé nem jöhetett, hanem hétfőn 9 vagy 10 óra tájban ugyan csak beérkezett, de már ekkor tiszteletes Nádudvari uram elment volt, azért a házát is revideálván és a más dolog iránt is bővebben tudakozódván az iránt, akárki is perfrusus lehetett már akkor, hogy minden bizonynal finalis ment el, és többé vissza nem jó Vásárhelyre, ha csak meg nem kötik és úgy nem hozzák vissza, mert a házából

mindeneket eltakarított, hanem éppen csak azok maradtak, mellyeket vagy el nem vihetett, vagy igen keveset érnek és azokra szüksége nem igen volt.

Alsó uram béérkezvén determináljuk, hogy küldjünk utánna és ládáit s egyéb portékáit detineáltassuk és sequestráltassuk, determinálván azért két becsületes deákot eleendő instructioval penes testimoniales et credentiales utánna küldünk, kik is bérervén OláhSzentgyörgyön az instructio szerént mindeneket elkövettenek és egyet-másait, ládáit restálták, detineálták és detineáltattak, és megjöven azt referálják, hogy oly confusioba és maniahoz közelítő statusba levő embert soha se láttanak, mert még csak beszélni se lehetett oly módon véle, a gyermekei egyet-másaihoz ugyancsak nem nyúltanak, mert nagy sírással és zokogással kérte őket, hogy avagy csak azt ne bántsák, hogy azok a szegény gyermekek ne fojlódjanak meg, és nem is bántották, hanem csak azok, mellyek praecise Nádudvarianumok voltak, sequestráltattak és két ládát is rakkattaván a bíró kezénél maradtanak pecsét alatt oly conditioval, hogy a közelebb való tiszt onnan magához vitesse és conserválja, míg dispositio lészen irántok, már elküldöttünk a ládák után és ezen a héten Vásárhelyre érkeznek. Maga pedig a szegény Nádudvari uram elment Szamosújvár felé, oly véggel (amint mondotta, de ki tudja mi szándéka legyen), hogy Debrecenbe menjen. A ládáiban pedig nem sok portéka vagon, amint referálják a legatus deákok, amelyből azt hozzuk ki, hogy vagy itthon distrahálta titkon, vagy az úton sequestrálta és tétette félre, félvén az ő p[...].ramtól, amely rajta esett, vagy pedig valami más cautioval élt, mert minden dolgait, oly tekervényes utakon és oly szín, máz és festék alatt kívánta folytatni, hogy abban mások ne vennének valamit észre, micsoda szándéka és igyekezete legyen, amint, hogy elindulásáig mi avagy csak nem tudtunk benne simpliciter semmit is. A szolgáló (amint íram) maga még eddig nem fateált is semmit is, sőt azt mondotta, hogy ha megölik is nem mondja meg kitől való, de hír és dolog már annyira közönségessé lett, hogy nem csak a városban, hanem a vidékben is palást és minden tartózkodás nélkül beszélnek, hogy a szolgálóját impraegnálta. Isten tudja, én nem tudom, és nem is mondom, a circumstantiak nehezek, mert a szolgáló, ha ki is nem mondja is aperte, de majd csak azt láttatik mondani egyéb szavaival, mikor a nényeinek (kik egynehányszor előfoglák és faggaták, hogy mondja meg kitől való) egyebek között ezt mondotta: Ne terhelje kegyelmetek a lelketem, mert én ki nem mondom, ha megölnék is (kétség kívül az, aki impraegnálta megeskette arra, hogy ki ne mondja soha), látja kegyelmetek, hogy többet ad, mintsem amire én megszolgáltam. Denique sok egyet-mást adott a szolgálónak és ugyan gazdagon rakodva bocsátotta el a házatól, amellyekből igen meg lehet gyanakodni, amint a hír vagy, denique úgy legyen, ne úgy legyen, de a már közönségessé lett, hogy őkegyelmétől esett meg. Volnának még egyéb ehhez tartozó particularitasok is, de én ezekkel nem kívánom terhelnem excellentiadat méltóságos gróf és praesidens úr, mert most is sajnálom, hogy ily hosszú levéllel kellett incommodálnom excellentiadnak, de amint promittálám, mindeneket in nexu kívántam amennyire lehetett excellentiadnak megírnom. Tudom méltóságos gróf és curator úr Bethlen Pál uram önagysága is fog ebben a materiában excellentiadnak méltóságos gróf és praesidens úr írni, amellyek szerént excellentiad dispositioját és parancsolatját ebben a materiában alázatosan elvárjuk. Tegye által a jó Isten excellentiadat a szent innepekre örvendetes állapotba, és azoknak minden cikkelyeit szentelje meg excellentiadnak és excellentiad méltóságos úri kedveseinek alázatos egész indulattal kívánom.

Vagyok méltóságos gróf és praesidens úr graciosus nagy jó úr fautorom és patronusom excellentiadnak mindenkori alázatos szolgálja és szoros kötelességű cliense és alumnusa

Tétsi Sámuel mpr.

Marosvásárhely, 1747. XVI. Maji

P.s. Míg tiszteletes Nádudvari uram után küldtetett legatusok meg nem fordultak, és nem tudtuk micsoda eventusa lett a dolognak, nem lehetett excellentiadat méltóságos gróf és praesidens úr tudósítanunk, és ez az oka, hogy egy kevésbé késett ebben a materiában az informatio.

The Last Years of Sámuel Nádudvari in Marosvásárhely

Rev. Sámuel Nádudvari, accused with spreading the Arminianist and Universalist trends of Dutch theology in Transylvania, arrived in the (Reformed) College of Marosvásárhely as a teacher of philosophy and mathematics in 1740. He did not renounce his sympathy towards these new doctrines here either, since in his lectures he followed Christian Wolff, thus contributing to a great extent for the College of Marosvásárhely to become the “home of philosophia wolphiana”. He proved to be a very popular and successful teacher amongst his students, nonetheless, in everyday life he had to face a lot of obstacles. He could repay his debts which he had amassed throughout his student years only with great difficulties during his ministry in Nagyenyed, yet his financial troubles did not end in Marosvásárhely either. His increasing debts as well as the unsuccessfulness of his second marriage also reflected badly upon his teaching career. Finally, in 1747, he secretly fled the town.